

**«МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ»
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ РЕПОРТАЖНІЙ ПРОЗІ**

Шелюх О. М.

*кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри гуманітарних наук
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного
м. Львів, Україна*

Людство протягом упродовж століть переживало чимало війн і було свідком багатьох непоправних втрат, що стали гірким травматичним досвідом і які нагадують про себе. Події зберігаються у спогадах по-різному: то віддалено, то зовсім близько через прив'язку до імен, постатей, стагнацій, здобутків чи місць, – що створює своєрідну мапу пам'яті, складену з окремих її пазлів.

Упродовж останніх десятиліть проблема пам'яті привертає увагу дослідників (А. Ассман, П. Нора та ін.). Історія, культура та пам'ять про минуле творять тісний зв'язок, який стає предметом досліджень у різних галузях гуманітаристики. Через концепт пам'яті, переживаючи й переосмислюючи минуле, суспільство увиразнює проблеми подолання травми та відновлення, осмислює збереження ідентичності. Література в цьому контексті постає як інструмент чи мистецтво пам'яті, адже письмо, текст є водночас й актом пам'яті, і новим інтерпретуванням, за допомогою якого кожен текст стає засобом пам'ятання.

Мала сучасна українська проза, зокрема репортажна, свідчить, що кожен, хто пережив травматичний досвід, здобутий під час російсько-української війни, має свою, можливо, і не зовсім усвідомлену внутрішню часопросторову мапу з калейдоскопічними зображеннями різних місць – від місця народження, проживання до місця евакуації чи тимчасового пристанища.

Такі тексти допомагають через омовлення травматичного досвіду, занотованого в людських історіях, фіксувати злочини та запобігати емоційному відчуженню. Саме вони показують вплив травми на історичну пам'ять та ідентичність народу.

Польська дослідниця історії Ева Доманська каже, що «історія повинна створювати таке знання про минуле, яке для особистості та спільноти буде мати як цінність виживання (*wartość przeżycia*) в критичних ситуаціях, так і сприятиме певній етичній поведінці»

[4, с. 7]. Тому, розуміємо, що, працюючи із травмою через літературу, ми змушені згадувати про біль, щоб його, якщо не позбутися, то вгамувати. В українському науковому дискурсі про зображення травми в контексті пам'яті через різні мистецькі жанри цікавою є практика, яку запропонувала Оксана Довгополова: «малювання картин важливих подій», так зване «мапування життя», що дає змогу розширити простір поза травмою і наповнити пам'ять тим, що доводить цінність життя. «Особа може перезавантажити мапу своєї пам'яті – і це лікує» [3]. Отож репортаж не лише через свою інформативність, а й через здатність фіксувати події, викликати емпатію читачів тут-тепер-і-вже виконує своєрідну терапевтичну дію, оскільки йдеться про проговорювання травми.

Власне репортажистику останніх років про російсько-українську війну можна диференціювати за різними ознаками, і одна із них – урбаністичні репортажі про конкретні міста, зокрема Маріуполь, Херсон, Бахмут тощо.

Якщо говорити про те, що літературні репортажі є голосами з різних частин України, різних міст, то в цьому контексті зауважимо, що термін «місце пам'яті» в науковий дискурс увів французький історик П'єр Нора, а ґрунтовно розробила його Аляйда Ассман [1] та ін. А. Киридон визначає функцію «місця пам'яті» як «увічнення, сакралізація, застереження, нагадування» [5, с. 156]. У цьому контексті бачимо Крим. Справжнім багатоголоссям анексованого Криму є «Загублений острів. Книга репортажів з окупованого Криму» Наталії Гуменюк. Це збірка репортажів з окупованого Криму, куди відома журналістка Наталя Гуменюк їздила упродовж 2014–2019 рр. Варто зазначити, що це передусім репортажі журналістські, і авторка намагається дати об'єктивне зображення життя в різних кримських містах. Вона конструює збірку за розділами «Шок», «Сум'яття», «Страх», «Гнів», «Відвага», «Біль», «Самотність», «Розчарування», «Післямова. Надія», у кожному з яких зазначено час відвідування і конкретні місця, наприклад, розділ «Шок» – це «березень 2014: Бахчисарай – Севастополь – Балаклава – Бельбек – Ялта – Сімферополь», розділ «Сум'яття» – це «квітень-травень 2014: Севастополь – Сімферополь – Судак» і т.д. У вступі авторка пише: «У книзі немає сформульованих висновків, окрім одного: умовне щастя й спокій більшості не можна здобути через страждання інших, і якщо умовна більшість не потерпає, системні утиски меншості перекреслюють цю стабільність. Я не претендую на аналіз причин анексії, не виписую хронологію захоплення і порушення законів. Це збірка репортажів, написаних на основі власних поїздок, інтерв'ю і вражень» [2, с. 14]. Таким чином, це можна вважати збором матеріалів, без узагальнень і спроби типізації, без охудоженого осмислення, що супроводжує

літературну творчість. Потенціал Наталії Гуменюк як письменниці відчутний, хоча вона має інтенцію бути передусім журналісткою. Та часом авторка увиразнює і себе, наприклад: «Кожне місто Криму в моїй уяві має власний колір. Сімферополь – сірий. Певно, через асфальт, вічний ремонт на дорогах, панельні багатоповерхівки та адмінспоруди. Бахчисарай – жовтаво-кам'яний. Такі будинки в кримських татар, де бувала найчастіше. Ялта, як і весь Південний берег, навіть взимку зелені – як кипариси. Натомість Севастополь – білий. Білим пофарбовано головні споруди – театри, ще радянські кінотеатри, музеї. Це місто завжди було якимсь холодним» [2, с. 292]. Таким чином, читач сприймає описаний світ за відчуттями Наталії Гуменюк, а цей опис великою мірою засвічує синестезійність мислення авторки. Загалом збірка репортажів є цілісним текстом про Крим, який важливий як фіксація життя в анексії, як свідчення, що має історичне значення.

Талановитою репортажисткою є Світлана Ославська, у творчому доробку якої вже кілька знакових творів, передусім репортаж про Северодонецьк, знищене місто на Луганщині. Авторка пише про своє рідне місто, представляючи на його прикладі культурний зріз українського сходу. Це книга сприймається як історичний документ останніх десятиліть. Книга «Северодонецьк. Репортажі з минулого», що побачила світ у видавництві «Човен» (2022) фіксує історію нашої сучасності. Зараз про місто можна говорити лише в минулому часі. Знищуючи все живе на українській території, росіяни повністю зруйнували Северодонецьк, не залишивши практично жодної цілої будівлі. На жаль, не всі герої книги сьогодні живі. Книга постає перед нами живою мапою місця, що залишилося живим на її сторінках і в пам'яті живих.

Теми травми і пам'яті актуалізує у своїй репортажистиці Мирослав Лаюк, один з найсильніших й найактивніших з-посеред авторів-репортерів. Його книжка «Бахмут» (2023) була відзначена премією імені Юрія Шевельова як найкраща есеїстична українська книжка 2024 року.

Саме репортажі Лаюка можуть найбільшою мірою претендувати на означення «літературні». Він як ніхто інший з-поміж репортажистів точно й по-філософськи глибоко відчуває особливість історії, людського болю й долі. Для нього важливим є все: і військові, і медики, і цивільні, і міста, і дороги, і, що найважливіше, феномен пам'яті і забуття. «Пам'ять – це транзистор, лини й одна маленька щучка, це чоловік у синьому комбінезоні, пальто з обручкою в кишені, обгорілий лічильник, лицарські обладунки, голос жвавої жінки з Німеччини, одвірки з цифрами, вишні, які нема кому обривати, радість від троянд – усе, що минає на наших очах, перетворюється на

кубло зі сплавлених металевих і скляних речей. Чи справді з тобою треба носитися, як із кришталевим келихом, пам'яте? А може, розбити тебе, подрібнити, перемолоти на порох? На спалених полях наступного року гарно ростимуть рослини» [6, с. 185], – пише автор. Мирослав Лаюк рефлексує на тему пам'яті упродовж книжки, не приховуючи свого авторського «я». «Пам'ять – це коли вже не пам'ятаєш: що котрого числа сталося, що де лежало, хто кому є ким. Ота холодна пам'ять мінусових температур, що відрізняє «їх» і «нас». Ота священна пам'ять – коли в голові вже порожньо, але лишився останній рефлекс: у домі має бути прибрано, навіть, якщо дому більше немає» [6, с. 186], – як бачимо, автор метафоризує пам'ять, висловлюючи травматичне, навіть трагедійне.

Отже, сучасна репортажна проза не лише засіб фіксування травматичного досвіду народу, що переживає лихоліття війни, а спосіб перепроживання й подолання травми через мапування «місць пам'яті».

Література:

1. Ассман А. *Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті*. Київ : Ніка-Центр, 2012. 440 с.
2. Гуменюк Н. *Загублений острів. Книга репортажів з окупованого Криму*. Львів: Видавництво Старого Лева, 2020. С. 14, 192.
3. Довгополова О. 2020. Мапування життя [on-line]. <https://www.verbum.com.ua/02/2020/cartography/memory-mapping/> [06-04-2026]
4. Доманська Е. Історія і сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле. Київ : Ніка-Центр, 2012. С. 7. [on-line]. <chrome-extension://efaidnbnmnnibpcajpcglclefindmkaj/https://shron1.chtyvo.org.ua/Domanska_Ewa/Istoriia_ta_suchasna_humanitarnystyka.pdf> [06-04-2026]
5. Киридон А. Гетеротопії пам'яті: теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. Київ : Ніка-Центр, 2016. С. 156.
6. Лаюк М. Бахмут. Київ : Ukrainer, 2023. С. 185, 186.